

स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर व्यवस्थापन तथा
खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धी
मापदण्ड, २०७९

(मा.मन्त्रीस्तरको मिति २०७९/०४/१० को निर्णय अनुसार स्वीकृत)

प्रदेश सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
गण्डकी प्रदेश
पोखरा, नेपाल

स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर व्यवस्थापन तथा खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड, २०७९

प्रस्तावना: स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरको व्यवस्थित सङ्कलन तथा विसर्जन, पर्याप्त सुरक्षित खानेपानीको आपूर्ति तथा आधारभूत सरसफाइमा पहुँच स्थापना, स्वच्छताको साथै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दा हुन सक्ने प्रतिकूल असरहरूलाई नियन्त्रण गर्न वाञ्छनीय भएकाले,

बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धी एकिकृत कार्यविधि, २०७७ को दफा ४० ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय गण्डकी प्रदेशले यो मापदण्ड बनाएको छ।

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यस मापदण्डको नाम “स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर व्यवस्थापन तथा खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड, २०७९” रहेको छ।
(२) यो मापदण्ड तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।
२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस मापदण्डमा,-
 - (क) “अल्कोहलयुक्त हातमा दल्ने जेल (Alcohol based hand sanitizer)” भन्नाले सुक्ष्म जीवाणुहरूलाई नष्ट गर्न वा अस्थायी रूपमा तीनको वृद्धि रोक्न हात सफा गर्ने अल्कोहलयुक्त मिश्रण (Sanitizer) लाई सम्झनु पर्छ र सो शब्दले एक भन्दा बढी प्रकारका अल्कोहल, अनुद्रव्य र आद्रता सोस्ने मिश्रित रासायनिक पदार्थ रहेको मिश्रणलाई समेत जनाउनेछ।
 - (ख) “आधारभूत हातको स्वच्छता” भन्नाले सेवा दिने स्थान र शौचालयमा हातको स्वच्छताका लागि आवश्यक सामग्रीहरू (पानी र साबुनको व्यवस्था भएको वेसिन वा अल्कोहलयुक्त हातमा दल्ने जेल (Sanitizer) को उचित प्रयोग गरी हातको सफाई गरिएको अवस्था सम्झनु पर्छ।
 - (ग) “आधारभूत पानी” भन्नाले स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाको परिसरमा सुरक्षित पानी उपलब्ध भएको अवस्थालाई सम्झनु पर्छ।
 - (घ) “आधारभूत वातावरणीय सरसफाइ” भन्नाले स्वास्थ्य संस्थाका सतहहरू एवं उपकरणहरूको सरसफाइ प्रोटोकल उपलब्ध हुनुका साथै सरसफाइ गर्ने व्यक्तिले तालिम प्राप्त गरेको अवस्थालाई सम्झनु पर्छ।
 - (ङ) “आधारभूत सरसफाई” भन्नाले स्वास्थ्यकर्मी, कर्मचारी र बिरामीका लागि छुट्टाइएका सुधारिएका र प्रयोगयोग्य शौचालयका साथै महिलाका लागि महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन गर्न सहज हुने तथा अशक्त व्यक्तिहरूको आवश्यकता पूरा गर्ने शौचालयलाई सम्झनु पर्छ।
 - (च) “आधारभूत स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन” भन्नाले फोहरमैलालाई सुरक्षित तरिकाले कम्तीमा चारवटा फरक फरक रहका (हरियो, निलो, रातो र

पहेलो) भाँडामध्ये (संक्रमणयुक्त, धारिलो, औषधिजन्य, पाथोलोजिकल फोहरलाई रातोमा, पुनःप्रयोग गर्न सकिने फोहरलाई निलोमा, सड्ने/गल्ने खालको फोहरलाई हरियोमा र साइटिकसिक र जेनोटक्सिक फोहर जस्तै ब्याट्रि, जैबिक र अजैबिक फोहरलाई पहेलोमा) छुट्टा छुट्टै संकलन गरी उपयुक्त र सुरक्षित तरिकाले व्यवस्थापन / विसर्जन गर्नुलाई सम्झनुपर्छ ।

- (छ) “उच्चस्तरीय स्वास्थ्यजन्य फोहोरमैला व्यवस्थापन” भन्नाले उच्चस्तर तहको लागि वाश (WASH) मापदण्ड, २०७८ ले परिभाषित गरेको परिमाण/सीमा पूरा गरेको अवस्थालाई सम्झनु पर्छ ।
- (ज) “उच्चस्तर हातको स्वच्छता तह-१” भन्नाले उच्चस्तर तहको लागि वाश (WASH) मापदण्ड, २०७८ ले परिभाषित गरेको परिमाण/सीमा पूरा गरेको अवस्थालाई सम्झनु पर्छ ।
- (झ) “उच्चस्तर (Standard) हातको स्वच्छता तह-२” भन्नाले उच्चस्तर तहको लागि वाश (WASH) मापदण्ड २०७८ ले परिभाषित गरेको परिमाण/सीमा पूरा गरेको अवस्थालाई सम्झनु पर्छ ।
- (ञ) “उच्चस्तर पानी (Standard)” भन्नाले उच्चस्तरतहका लागि यो दफा ७ को उपदफा (२),(३) र (४) बमोजिमको सीमा पूरा गरेको पानीलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ट) “खानेपानी सुरक्षा योजना” भन्नाले स्वास्थ्य संस्थामा पानीलाई प्रदुषित हुनबाट रोक्न र अविच्छिन्न सुरक्षाको लागि खानेपानी आपूर्ति प्रणालीको जोखिमका आधारमा मूल्यांकन तथा विश्लेषण गरी सुधारका लागि खानेपानी तथा सरसफाइको सुधार बिधि (Water and Sanitation for Health Facility Improvement Tool) अर्थात WASHFIT को प्रयोग गर्न सकिने अवस्थालाई सम्झनु पर्छ ।
- (ठ) “पानीको गुणस्तरको चिन्ह वा संकेत (Labeling)” भन्नाले पानी आउने प्रत्येक ठाउँमा पिउन योग्य वा अयोग्य भनी चिन्ह वा संकेत गरिएको पानीलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ड) “प्रदेश” भन्नाले गण्डकी प्रदेश सम्झनु पर्छ ।
- (ढ) “मन्त्रालय” भन्नाले गण्डकी प्रदेश सरकारको स्वास्थ्य सम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रालय सम्झनु पर्छ ।
- (ण) “वाश मापदण्ड” भन्नाले गण्डकी प्रदेशमा स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०७९ सम्झनु पर्छ ।
- (त) “वाश” WASH (Water, Sanitation and Hygiene) भन्नाले स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्झनु पर्छ ।
- (थ) “वाशफिट(WASH FIT)” भन्नाले स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई र सुधारका लागि वाशफिट टुल, २०१९ लाई सम्झनु पर्छ ।

- (द) “सरकार” भन्नाले गण्डकी प्रदेश सरकारलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ध) “सुधारिएको पानीको श्रोत” भन्नाले स्वास्थ्य संस्थामा पाईप, ट्युबवेल, सुरक्षित ईनार, आकाशे पानीलाई सम्झनुपर्छ । सो शब्दले इजाजतप्राप्त वितरकबाट प्याकेजिङ एवं दुवानी गरिएको पानीलाई समेत सम्झनु पर्छ ।
- (न) “सुधारिएको शौचालय (Improved Toilet)” भन्नाले मलमुत्रलाई मानवको सम्पर्कबाट स्वच्छकर तबरले ढल, सेप्टिक ट्यांक वा खाडलमा अलग गर्ने प्रविधि (फ्लस, मल वा स्लाब भएको खाल्डो) प्रयोग भएको शौचालयलाई सम्झनु पर्छ ।
- (न) “सेवा दिने स्थान” भन्नाले स्वास्थ्य संस्थाहरुको बहिरंग, अन्तरंग, आकस्मिक, प्रसूती, प्रतिक्षा कक्ष समेतलाई सम्झनु पर्छ ।
- (प) “हब अस्पताल” भन्नाले आकस्मिक कार्य प्रयोजनका लागि सरकारले छनौट गरेका अस्पतालहरुलाई सम्झनु पर्छ ।

३. उद्देश्य: यस मापदण्डका उद्देश्य देहायबमोजिम रहेका छन्:-

- (क) स्वास्थ्य संस्थाहरुमा स्वास्थ्यजन्य फोहर व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको आवश्यकता पहिचान गर्न स्वास्थ्य संस्थाहरुलाई आवश्यक सहयोग गर्ने,
- (ख) स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको सम्बन्धमा पहिचान गरिएका आवश्यकता पूरा गर्नका लागि आवश्यक सहयोग गर्ने,
- (ग) स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दा हुन सक्ने संक्रमण न्यूनीकरण सहयोग गर्ने,
- (घ) स्वास्थ्य संस्थाहरुमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धन मार्फत पेशागत स्वास्थ्य सुरक्षामा सुधार गरी गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सहयोग गर्ने,
- (ङ) स्वास्थ्यकर्मी, बिरामी एवं सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य सेवाको उपभोग गर्न, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी व्यवहार सिक्न र अपनाउन प्रोत्साहित गर्ने,
- (च) समुदायस्तरमा स्वास्थ्यजन्य फोहर व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी असल व्यवहार अपनाउनका लागि प्रोत्साहित गर्ने ।

४. स्वास्थ्य संस्थाहरुमा हुने रोगको जोखिम तथा रोकथामका उपायहरु: स्वास्थ्य संस्थाहरु स्वास्थ्यजन्य फोहर व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभावमा संक्रामक रोगहरुको उच्च जोखिम हुन सक्छन्। अनुसूची-१ मा उल्लेख भएबमोजिमका रोगको जोखिम र उक्त रोगको रोकथामका उपायहरुका सम्बन्धमा सचेत बनाउन यो मापदण्ड आवश्यक रहेको छ।

५. वाश मापदण्डको लागि स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूको वर्गिकरण: (१) स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थामा अनुसूची-२ मा उल्लिखित मापदण्ड रहनेछन् ।
- (२) स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई उपदफा (१) आधारमा अनुसूची-३ बमोजिम वर्गिकरण गरिएको गरिनेछ ।
६. मापदण्डको कार्यान्वयन: (१) यस मापदण्ड प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको मापदण्ड कार्यान्वयन गर्दा सरोकारवालाहरूको भूमिका तथा जिम्मेवारी अनुसूची-४ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ ।
७. स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध सेवाका तह: (१) स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध हुने खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवाको तह अनुसूची-५ अनुसार हुनेछ ।
- (२) स्वास्थ्य संस्थाहरूको लागि खानेपानीको गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्ड अनुसूची-६ बमोजिम हुनेछ ।
- (३) स्वास्थ्य संस्थाहरूको लागि पानीको गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्ड अनुसूची-७ बमोजिम हुनेछ ।
- (४) स्वास्थ्य संस्थामा प्रत्येक व्यक्तिका लागि प्रयोग हुने पानीको परिमाण अनुसूची-८ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ ।
- (५) स्वास्थ्य संस्थाका लागि सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड अनुसूची-९ बमोजिम हुनेछ ।
८. स्वास्थ्य संस्थामा प्रयोग हुने पानी सम्बन्धी व्यवस्था: स्वास्थ्य संस्थाहरूमा प्रयोग हुने पानी देहाय बमोजिमको हुनेछ:-
- (क) स्वास्थ्य संस्थाहरूमा चौविसै घण्टा पानीको उपलब्धता हुनुपर्नेछ ।
- (ख) सेवा प्रदान गर्ने इकाई जस्तै बिरामी जाँच्ने कोठा, प्रसूति कक्ष, प्रयोगशाला लगायतमा हात धुने स्थानमा प्रति मिनेट पाँच लिटर पानी सुचारु रूपमा आउने हेन्ड वाश बेसिन उपलब्ध हुनु पर्दछ र प्रयोगकर्ताको पहुँच तीस मिटर भित्रको दूरीमा हुनु पर्नेछ ।
- (ग) प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थामा पिउन, खाना तयार गर्न, व्यक्तिगत सरसफाई, अन्य सरसफाई र चिकित्सकीय प्रयोजनको लागि सबैको सहज पहुँच हुनेगरी उचित स्थानमा पानीको नियमित उपलब्धता हुनु पर्नेछ ।
- (घ) स्वास्थ्य संस्थाका प्रत्येक तल्लामा चौविसै घण्टा अनुसूची -७ मा उल्लिखित गुणस्तरको मापदण्ड पूरा गरेको खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएको हुनुपर्नेछ ।

- (ड) स्वास्थ्य संस्था परिसरमा स्वच्छ तथा सुरक्षित पानीको भण्डारणको लागि पानीको मुख्य वितरण प्रणाली अवरुद्ध भएको अवस्थामा कम्तिमा दुई दिन सम्म पुग्ने गरी जगेडा गरिएको हुनुपर्नेछ ।
- (च) पानीको भण्डारण स्थानलाई प्रदूषणबाट जोगाउनका लागि आवश्यक व्यवस्थापन (छोपेर राख्ने, नियमित सरसफाई, चुहावट नियन्त्रण) गरिएको हुनुपर्नेछ ।
- (छ) स्वास्थ्य संस्थामा व्यवस्थापन गरिएको खानेपानीको गुणस्तर प्रचलित कानूनले निर्धारण गरेबमोजिम हुनुपर्नेछ ।
- (ज) स्वास्थ्य संस्थाबाट उपलब्ध गराइएको पानीको गुणस्तर सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गर्नुपर्नेछ ।
- (झ) पानीको आपूर्ति र वितरण प्रणालीमा खानेपानी सुरक्षा योजना (Water Safety Plan) कार्यान्वयन हुनु पर्नेछ । खानेपानीको स्रोत Placenta Pit, Soak Pit जस्ता संरचनाहरूबाट कम्तिमा ५० फिट टाडा हुनुपर्छ ।
- (ञ) पानीको स्रोत एउटै भएतापनि खानेपानीको फरक फरक प्रयोजनका लागि वितरण गर्ने बिन्दु फरकफरक हुनुपर्नेछ ।
- (ट) चिकित्सकिय प्रयोग वा बालबालिकालाई नुहाउने कामको लागि जोखिम नहुने निर्मलिकरण गरिएको पानीको प्रयोग हुनुपर्नेछ ।

९. स्वास्थ्य संस्थामा सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी व्यवस्था : स्वास्थ्य संस्थामा सरसफाई तथा स्वच्छता देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) स्वास्थ्य संस्थाले मापदण्डको दफा ७ को उपदफा (५) बमोजिमको सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड पालना गर्नु पर्नेछ ।
- (ख) स्वास्थ्य संस्थामा रहेका शौचालयहरूमा अनुसूची-१० र अनुसूची-११ बमोजिमका विशेषताहरू रहनुपर्नेछ ।
- (ग) शौचालयमा फोहरमैला, धुलो, मलमूत्र र पानी नजम्ने तवरले सफा गरिएको हुनुका साथै किराफट्याडग्रा प्रवेश मुक्त हुनु पर्नेछ ।
- (घ) शौचालयमा सफाई सामग्रीहरू (साबुन, पानी, प्रदूषण नाशक रसायन, पुछ्ने कपडाहरू र सफा गर्ने ब्रश) अनिवार्य रूपमा उपलब्ध हुनु पर्नेछ ।
- (ङ) शौचालयको नियमित सरसफाई र प्रयोगको सुनिश्चितताका लागि सरसफाई तथा सम्भार तालिका अनिवार्य रूपमा बनाएको हुनुपर्नेछ ।
- (च) सार्वजनिक शौचालय डिटर्जेन्ट वा पानीले तीनपटक र निजी बिरामीको कोठामा बनाइएको शौचालय दैनिक कम्तीमा दुईपटक तथा फोहर हुनासाथ सफा गरिनुपर्छ । सम्पर्कमा रहेका सबै सतहमा संक्रमणनाशक रसायन (०.५%)

क्लोरीन) द्वारा सफा गरिनु पर्छ र देखिने फोहरमैला र धुलो सफागर्न छुट्टै ब्रशको प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।

- (छ) सफाई गर्ने व्यक्तिले दूषण निवारण गर्ने झोल तयार गर्ने तरिका समेतका सरसफाई सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको र उक्त प्रयोजनका लागि आवश्यक पर्ने सफाईका पर्याप्त सामग्री र व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणहरू उपलब्ध गराईएको हुनु पर्नेछ ।
- (ज) स्वास्थ्य संस्थाका ओपिडी, इन्डोर, आकस्मिक कक्ष, प्रयोगशाला, प्रसूति कक्ष, प्रतिकालय र सबै शौचालयहरूमा साबुन पानीले हात धुने सुविधा अनिवार्य रूपमा उपलब्ध भएको हुनु पर्नेछ । हातको सरसफाइका लागि हात धुने वेसिन/स्टेशन (सिंक, ढक्कन भएको बाल्टी, साबुन-पानी) र धारा तथा पानीको निकासको सुविधा व्यवस्था भएको हुनु पर्नेछ ।
- (झ) अस्पतालहरूमा स्वास्थ्यकर्मी, कर्मचारीहरू तथा बिरामीका लागि नुहाउने सुविधा (स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाइ सुविधास्थल भित्र वा छुट्टै भवनमा) उपलब्ध हुनु पर्नेछ ।
- (ञ) स्वास्थ्य संस्थामा फोहर वा प्रदूषित हातहरू सफा गर्न साबुन र पानीको अनिवार्य उपलब्धता हुनुका साथै आवश्यकता अनुसार प्रयोग गर्न सकिने गरी अल्कोहलयुक्त हात सफा गर्ने रसायन (Alcohol Based Hand Sanitizer) सबैले देख्ने र प्रयोग गर्न मिल्ने गरी राख्नु पर्नेछ ।
- (ट) शल्यक्रिया कक्षमा सेन्सर वा कुहिनाले खोल्ने धारा (Elbow Tap) व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

१०. स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था : स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) प्रत्येक तहका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट उत्सर्जन हुने फोहरमैला व्यवस्थापन National Healthcare Waste Management Standards and Operating Procedures, 2020 बमोजिम हुनु पर्नेछ ।
- (ख) तोकिएको रङ्ग अनुसारका फोहर जम्मा गर्ने विन उपलब्ध हुनुपर्नेछ ।
- (ग) फोहरमैला व्यवस्थापन विधि अनुसूची-१२ बमोजिम हुनेछ ।
- (घ) सुरक्षित र प्रभावकारी ढंगले फोहरमैला संकलन तथा विसर्जन गर्न मिल्ने गरी फोहर संकलन स्थलको व्यवस्था गरिएको हुनु पर्नेछ ।
- (ङ) स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला संकलन गरी विसर्जन गर्ने तालिम प्रदान गर्नुका साथै सफाई तथा फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी उपकरण उपलब्ध हुनु पर्नेछ ।

- (च) स्वास्थ्य संस्था एवम् वरपरको वातावरण तथा आकाशेपानी र सतहको पानी प्रदुषण नहुने गरी स्वास्थ्यसंस्थाजन्य फोहर मैलाको सुरक्षित रूपमा विसर्जन गर्नु पर्नेछ ।

११. संक्रमण रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था: स्वास्थ्य संस्थामा संक्रमण तथा नियन्त्रण देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई संक्रमण रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्नुका साथै संक्रमण रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी उपकरण उपलब्ध हुनु पर्नेछ ।
- (ख) स्वास्थ्य संस्थाको भवनका भुईँ, भित्ता तथा शैया समेतका स्थानहरू सफा र संक्रमणरहित हुनुपर्नेछ ।
- (ग) स्वास्थ्य संस्थाका चिकित्सकीय उपकरणहरूको सफाइ र निर्मलीकरण हुनुपर्नेछ ।
- (घ) विशेष अवस्था (जस्तै हैजाका बिरामीहरू आइसोलेशनमा राख्दा) दिसा वा वान्तालाई सफा गरी निसङ्क्रमित गर्न ०.५% एक्विभ क्लोरीन घोलको प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।
- (ङ) बिरामीको रगत, मलमूत्र, वान्ता वा शरीरबाट निकलने तरल पदार्थले प्रदूषित गरेको स्थानको तत्काल निसङ्क्रमित हुनु पर्नेछ ।
- (च) बिरामीको संसर्ग भएको लत्ताकपडा र लिनेनलाई सुरक्षित गरी राख्नुपर्नेछ र कपडा धुने मेशीन प्रयोग गर्दा ६० देखि ९० डिग्रीसम्मको तापक्रममा लन्ड्रि डिटरजेन्टको प्रयोग गर्नुपर्दछ । यदि कपडा धुने मेशिन नभएमा कपडाहरूलाई ठुलो भाडा/ड्रममा तातो पानी र साबुनको घोलमा राखेर धोईँ सकेपछि ०.०५% सोडियम हाइपोक्लोराइटमा ३० मिनेटसम्म डुबाईँ सफा पानीले पखाली घाममा सुकाउनु पर्नेछ ।
- (छ) व्यक्तिगत संक्रमण नियन्त्रण अभ्यासबारे बिरामी र स्याहारकर्ताहरूलाई स्वास्थ्य संस्थाबाट उचित समयमा पर्याप्त सल्लाह दिनु पर्नेछ ।
- (ज) संक्रामक रोग सर्नबाट जोगिन शवहरूलाई उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ ।
- (झ) स्वास्थ्य कर्मी तथा सम्बन्धित व्यक्तिहरूले विशेष सावधानी अपनाएर संक्रमणको रोकथाम गर्नु पर्नेछ ।

१२. नमूना स्वास्थ्य संस्थाको छनोट: स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन तथा खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्डको कार्यान्वयन गर्न नमूनाको लागि प्रदेशमा रहेका स्वास्थ्य संस्था छनोट गर्न सकिने छ ।

१३. स्वास्थ्य संस्था छनौटको आधार: (१) स्वास्थ्य संस्था छनौट गर्नको लागि तपसिल बमोजिमको सूचक प्रयोग गरिनेछः-

(क) खानेपानीको लागि अनुसूची-१३ को सूचक प्रयोग गरिनेछ ।

(ख) सरसफाईको लागि अनुसूची-१४ को सूचक प्रयोग गरिनेछ

(ग) स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि अनुसूची-१५ को सूचक प्रयोग गरिनेछ

(घ) स्वास्थ्य संस्थामा स्वच्छताको लागि अनुसूची-१६ प्रयोग गरिनेछ ।

(ङ) संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापनका लागि अनुसूची-१७ प्रयोग गरिनेछ ।

(२) यस मापदण्ड बमोजिमको चेकलिष्टका आधारमा मुल्यांकन गर्दा न्यूनतम अंक प्राप्त गर्ने स्वास्थ्य संस्थालाई छनौट गरी विकास गर्न सकिनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम छनौट भएको स्वास्थ्य संस्थालाई हालको वाश अवस्थाको मूल्याङ्कन गरी प्राथमिकता को आधारमा क्रमिक रूपमा स्वास्थ्यजन्य फोहरको व्यवस्थित सङ्कलन तथा विसर्जन, गुणस्तरीय खानेपानीको उचित व्यवस्थापन, सरसफाइ र स्वच्छताको अवस्थामा सुधारका लागि आवश्यक कार्य गरिनेछ ।

१४. संशोधन: यो मापदण्ड मन्त्रालयले आवश्यकता अनुसार संशोधन गर्न सक्नेछ ।

अनुसूची-१

(दफा ४ सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा हुने रोगको जोखिम तथा रोकथामका उपायहरू

रोगको जोखिम	रोकथामका उपायहरू
हावाको माध्यमबाट सर्ने संक्रमण, (जस्तै लिजिओनेलोसिस, एभिएन इन्फ्लुएन्जा, क्षयरोग, कोरोना भाइरस संक्रमण (SARS, MERS, COVID-19) आदि)	<ul style="list-style-type: none"> मास्कको उचित प्रयोग तथा फोहरको उपयुक्त व्यवस्थापन, खकारको उचित विसर्जन, हातको स्वच्छता ।
पानीजन्य रोगहरू (जस्तै हैजा, झडापखला, टाइफाइड, हेपाटाइटिस आदी)	<ul style="list-style-type: none"> पानीको आपूर्ति (गुणस्तर र पहुँच) व्यवस्थापन, मलमुत्रको सुरक्षित व्यवस्थापन, खानेकुराको स्वच्छता व्यवस्थापन, हातको स्वच्छता व्यवस्थापन ।
घाउ/शल्यक्रियाका लागि चिरफार गरिएको भागमा प्रदूषित पानी चिकित्सकीय उपकरण र ड्रेसिङ / सुईबाट हुने संक्रमण (जस्तै संक्रमण- (Sepsis))	<ul style="list-style-type: none"> एक पटक मात्र प्रयोग गर्न मिल्ने चिकित्सकीय उपकरण तथा ड्रेसिङ / सुईको प्रयोग/ व्यवस्थापन, उपकरण तथा ड्रेसिङ सामग्रीको सफाई तथा निर्मलीकरण/ व्यवस्थापन, गुणस्तर युक्त पानीको प्रयोग/व्यवस्थापन, शल्यक्रिया र ड्रेसिङ गर्दा संक्रमणरहित तरिका अपनाउने, शल्यक्रियास्थल/ शैयाहरू/ शल्यक्रिया कक्षको दूषणनिवारण (Fumigation) व्यवस्थापन, फोहरमैला बाहिर निकाल्ने अलग मार्गहरूको व्यवस्थापन ।
संक्रमित सिरीञ्ज, सुई को प्रयोग तथा असुरक्षित रगतको माध्यमबाट सर्ने संक्रमण (जस्तै हेपाटाइटिस बी, हेपाटाइटिस सी. एच.आई.भी)	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्यसंस्थाजन्य फोहरको व्यवस्थापन तथा एक पटक मात्र प्रयोग गर्न मिल्ने (Disposable) सिरीञ्ज प्रयोग/व्यवस्थापन, सुरक्षित रक्त दान (Blood transfusion) व्यवस्थापन, उचित ढंगले सिरीञ्जको प्रयोग गर्ने, एकपटक प्रयोग गरेको सुईको क्याप नलगाउने, व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणको (PPE) प्रयोग ।
तातो र चिसोले गर्दा हुने तनाव र असहजता	<ul style="list-style-type: none"> तताउने व्यवस्था, हावाको निकास, वातानुकूलन ईन्सुलेसन व्यवस्थापन (Heating), (Ventilation), (Air condition), र (Insulation)
कीटजन्य रोगको प्रसारण (जस्तै मलेरिया, डेंगु, लिसमेनियासिस)	<ul style="list-style-type: none"> भवनभित्र र वरिपरि कीट नियन्त्रण, बिरामीको सुरक्षा, पूर्वाधारको नियमित स्याहार संभार, स्वास्थ्यसंस्था वरिपरी पानी जम्न नदिने, ओभरहेड ट्याङ्कि र पानी भण्डारण गर्ने भाडाकुडा छोपेर राख्ने ।

अनुसूची-२
(दफा ५ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)
स्वास्थ्य संस्थाका लागि वाश मापदण्ड

स्वास्थ्य संस्थाको वर्गिकरण	खानेपानी	सरसफाई	स्वच्छता	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन
पहिलो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरु	क (II)	क (II)	क (II)	क (national healthcare waste management standards and operating procedure 2020)
दोश्रो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरु	क (II)	क (I)	क (II)	क (national healthcare waste management standards and operating procedure 2020)
तेश्रो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरु	क (I)	ख	क (I)	क (national healthcare waste management standards and operating procedure 2020)
विस्तारित सेवा	ख	ख	ख	ख
घुम्ती शिविरसमुह (प्रकोप र सामान्य अवस्थामा)	ख	ख	ख	ख

नोट: (क) भन्नाले उच्चस्तर (Standard) र (ख) भन्नाले आधारभूत (Basic) जनाउँछ ।

अनुसूची-३

(दफा ५ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

वाश मापदण्डको आधारमा स्वास्थ्य संस्थाको वर्गीकरण

स्वास्थ्य संस्थाको समूह	स्वास्थ्य संस्था वर्गीकरण
पहिलो समुहमा पर्ने स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरू	जनरल अस्पताल (१००- ३०० शैया), विशेषज्ञ अस्पताल, विशिष्टिकृत अस्पताल, स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान अन्तर्गतका शिक्षण अस्पताल तथा अन्य शिक्षण अस्पताल, बाल अस्पताल, विशेषज्ञ आयुर्वेद अस्पताल, डाइलाइसिस केन्द्र
दोस्रो समुहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरू	आधारभूत अस्पताल, जनरल अस्पताल २५-५० शैया, आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र जनरल आयुर्वेद अस्पताल २५-५० शैया, होमियोप्याथी अस्पताल, प्रयोगशाला, विशेषज्ञ क्लिनिक, पोलिक्लिनिक, जेरियाट्रिक केयर सेन्टर, आँखा उपचार केन्द्र, फिजियोथेरापी केन्द्र पुनस्थापना केन्द्र (मनोसामाजिक, शारीरिक), रेडियो इमेजिङ्ग सेन्टर, Hospice center, टेस्ट ट्यूब बेबी (IVF) सेन्टर
तेश्रो समुहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरू	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, आधारभूत आयुर्वेद सेवा केन्द्र, आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य क्लिनिक, डेन्टल क्लिनिक, जेरियाट्रिक परामर्श केन्द्र, आयुर्वेद क्लिनिक, प्राकृतिक उपचार केन्द्र, अकुपन्चर, अकुप्रेसर केन्द्र सोवारिगपा (आम्ची) क्लिनिक, परमपरागत सेवा क्लिनिक, होमियोप्याथी क्लिनिक, युनानी उपचार केन्द्र, योग ध्यान तथा शारीरिक व्यायाम केन्द्र, रक्तसञ्चार केन्द्र
विस्तारित सेवा समुह	विस्तारित सेवा प्रदान गरिने स्थान
घुम्ती शिविर समुह (प्रकोप र सामान्य अवस्थामा)	अस्थायी / घुम्ती शिविरहरू

अनुसूची-४

(दफा ६ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

सरोकारवाला निकायको भूमिका तथा जिम्मेवारी

१	स्वास्थ्य सेवाग्राहीहरू	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सेवा/सुविधाको प्रयोग तथा रेखदेख सम्बन्धी मापदण्डको पालना गर्ने, स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी कमीकमजोरीमा उचित सुधारका लागि स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।
२	स्वास्थ्य सेवाग्राही तथा उनीहरूका आफन्त, आगन्तुक, कुरुवाहरू	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सेवा/सुविधाको प्रयोग तथा रेखदेख सम्बन्धी मापदण्डको पालना गर्ने, स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सेवामा उचित सुधारका लागि स्वास्थ्य संस्थालाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।
३	स्वास्थ्य संस्था संचालन तथा व्यवस्थापन समिति	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी लक्ष्य हासिल गरी कायम राख्नका लागि स्वास्थ्य संस्था सुधार क्रियाकलापहरूको योजनामा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी वार्षिक योजना तर्जुमा गरी समावेशका साथै कार्यान्वयन गर्ने, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी लक्ष्य हासिल गर्नका लागि नियमित रूपमा योजना तर्जुमा गरी सोको कार्यान्वयन तथा उपलब्धीहरू हासिल गर्न निरन्तर ताकेता गर्ने, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता कार्यका लागि आवश्यक बजेट व्यवस्थापन, स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनका लागि अलगै कर्मचारी खटाउने, स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आवश्यक प्लम्बिंग सेवाका लागि दक्ष जनशक्ति भएको सुनिश्चित गर्ने, स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने, जोखिममा आधारित खानेपानी र सरसफाइका सुविधाहरूको सुधार विधि (Water and Sanitation for Health Facility Improvement Tool) लागू गरी सुधार गर्दै जाने ।
४	स्वास्थ्यकर्मी	<ul style="list-style-type: none"> मापदण्डको पालना गर्ने/गराउने, स्वास्थ्य संस्था गुणस्तर सुधार योजनामा "वाश सम्बन्धी जिम्मेवारी वहन गर्ने । सरुवा रोगहरूको संक्रमण रोकथाम गर्नका लागि निरन्तर पहल गर्ने जस्तै हातको स्वच्छता र स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सुविधाको अनुगमन गरी आवश्यक मर्मत सम्भार एवम् सुधार गर्ने, उपयुक्त स्वच्छतायुक्त व्यवहार अवलम्बन गर्नका लागि बिरामी तथा बिरामीका आफन्त, आगन्तुक, कुरुवाहरूलाई जानकारी दिई स्वच्छतायुक्त व्यवहार अवलम्बन गर्न प्रोत्साहित गर्ने, स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सुधार योजनामा तय गरिएका लक्ष्य हासिल गरी कायम राख्न सकृय सहभागी हुने ।

५	स्वास्थ्य संस्था प्रमुख	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी लक्ष्य हासिल गर्नका लागि स्वास्थ्य संस्था सुधार क्रियाकलापहरूको योजनामा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी बार्षिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने, स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्डको पालना सम्बन्धी अनुगमन गरी पालना गरिएको सुनिश्चित गर्ने, आवश्यकतानुसार अभिमूखिकरण, गोष्ठी र तालिमहरूको आयोजना गर्ने, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताको अवस्था सुधारगरी दिगोपना कायमकालागि सम्बन्धित स्थानीय स्तरका सरोकारवालाहरूसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
६	सरसफाइ कर्मचारी	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाइ, स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैलाको व्यवस्थापनमा प्रभावकारी रूपमा कार्य गर्ने, स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रबर्द्धन / सुधार योजनामा तय गरिएका अभिप्राय/लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि सक्रिय रूपमा कार्य गर्ने/गराउने ।
७	राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय सहयोगी संस्था / निकाय	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्डको पालना तथा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने ।
८	समुदाय	<ul style="list-style-type: none"> संघ/संस्थाहरू मार्फत समुदायमा आयोजना हुने रोग नियन्त्रण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रममा सहभागी भई परिपालना गर्ने, स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला र व्यवस्थापनको अपर्याप्त अभ्यासहरूका बारेमा सम्बन्धित निकायहरूलाई जानकारी गराउने, स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूको खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवा तथा सुविधाहरूबारे सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्था र स्थानिय तहमा पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।

अनुसूची-५

(दफा ७ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध हने खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवाको तह

सेवाको तह	स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी	स्वास्थ्य संस्थामा सरसफाई	स्वास्थ्य संस्थामा हातको स्वच्छता	स्वास्थ्य संस्थामा फोहरमैलाको विसर्जन	बतावणीय सरसफाई
उच्चस्तर	यस मापदण्डमा उल्लिखित खानेपानी, सरसफाई, स्वच्छता सम्बन्धी सम्पूर्ण मापदण्ड पूरा गरेको हुनु पर्नेछ।				
आधार भूत	स्वास्थ्य संस्था परिसरमा सुधारिएको श्रोतबाट पानी उपलब्ध भएको	स्वास्थ्यकर्मी, अन्य कर्मचारी, सेवाग्राही को लागि सुधारिएका शौचालय प्रयोग योग्य हुने गरी छुट्याईएको, महिला एवम् महिनावारी भएकाको स्वच्छता व्यवस्थापन संभव हुने गरी छुट्याईएको र अशक्त व्यक्तिहरुको आवश्यकता पूरा गर्ने खालका समेत भएको	सेवा दिने स्थान र शौचालयमा हातको स्वच्छता का लागि (साबुन पानी व्यवस्था भएको, वेसिन वा अल्कोहलयुक्त हात सफा गर्ने जेल / रसायन (Sanitizer) उपलब्ध भएको	परामर्श / सेवा प्रदान गरिने ठाउँमा कम्तीमा चारवटा भाँडा (बीन) मा सुरक्षित तवरले फोहरलाई छुट्टा छुट्टै संकलन गरि राखिएको हुनेछ र छाला छेड्ने औजार र संक्रमण गर्न सक्ने फोहरहरुलाई सुरक्षित तवरले विसर्जन/व्यवस्थापन गरिएको	सरसफाई गर्ने व्यक्तिले उपलब्ध आधारभूत प्रोटोकल अनुसार तालिम प्राप्त गरेको

अनुसूची-६

(दफा ७ को उपदफा (२) संग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा प्रयोग हुने खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड

(क) अनिवार्य परीक्षण गर्नु पर्ने Parameters

क्र.सं	Parameters	एकाइ (unit)	अधिकतम सधनन् सीमा (Maximum Concentration Limit)	कैफियत (Remarks)
Physical Parameters				
१	धमिललोपन (Turbidity)	एन.टि.यु. (NTU)	५	NHBGV
२	हाइड्रोजन विभव (pH)		६.५-८.५	NHBGV
३	रङ्ग (Color)	एन.टि.यु. (NTU)	५	NHBGV
४	स्वाद र गन्ध (Taste and oder)		आपत्तिजनक हुन नहुने	NHBGV
५	विद्युतीय संवाहकता (Electrical Conductivity)	माइक्रोसिमेन्स से.मि. ($\mu\text{S/cm}$)	१५००	NHBGV
Chemical Parameters				
६	फलाम (Iron)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.३० (३)	NHBGV
७	मेन्गानिज (Manganese)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.२०	NHBGV
८	आर्सेनिक (Arsenic)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.०५	HBGV
९	फ्लोराइड (Fluoride)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.५०-१.५० (न्युनतम-अधिकतम)	HBGV
१०	अमोनिया (Ammonia)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	१.५०	NHBGV
११	क्लोराइड (Chloride)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	२५०	NHBGV
१२	सल्फेट (Sulphate)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	२५०	NHBGV

१३	नाइट्रेट (Nitrate)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	५०	HBGV
१४	तामा (Copper)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	१	NHBGV
१५	जस्ता (Zinc)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	३	NHBGV
१६	आलुमिनियम (Aluminium)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.२०	NHBGV
१७	कुल कडापन (Total Hardness)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	५००	NHBGV
१८	क्लोरीन अवशेष (Residual Chlorine)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.१०-०.५० (न्युनतम- अधिकतम)	HBGV (क्लोरीन प्रयोग हुने प्रणालीमा मात्र)
Microbiological Parameters				
19	ई. कोली (E.Coli)	सि.एफ.यु./१०० मि.लि. (CFU/100ml)	०	HBGV

(ख) जोखम तथा सान्दर्भिकताको आधारमा थप परीक्षण गर्नु पर्ने Parameters

क्र.सं	Parameters	एकाइ (unit)	अधिकतम सधनन् सीमा (Maximum Concentration Limit)	कैफियत (Remarks)
Physical Parameters				
१	कुल घुलित ठोस पदार्थ (Total Dissovlved Solids)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	१०००	NHBGV
Chemical Parameters				
२	क्याल्सीयम (Calcium)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	२००	NHBGV
३	सिसा (Lead)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.०१	HBGV

४	क्याडमियम (Cadmium)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.००३		HBGV
५	क्रोमियम (Chromium)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.०५		HBGV
६	सायनाइड (Cyanide)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.०७		HBGV
७	पारो (Mercury)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.००१		HBGV
८	नाइट्राइट्स (Nitrites)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	३		HBGV
Microbiological Parameters					
९	कुल कोलिफर्म (Total Coliform)	सि.एफ.यु./१०० मि.लि. (CFU/100ml)	० (९५ प्रतिशत नमुनाहरूमा)		HBGV

द्रष्टव्यः

- कोष्ठभित्र राखिएका सघनन्का माननहरू विकल्प नरहेको अवस्थामा मात्र मान्य हुनेछन्।
- Health Based Guidelines value (HBGV) भएका Parameters मानव स्वास्थ्यमा पर्न सक्ने प्रतिकूल असरसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धीत छन्। non-Health Based Guidelines Value (NHBGV) भएका Parameters प्रणालीको सञ्चालन प्रक्रियाहरूको प्रभावकारिता वा पानीको सामाजिक स्वीकार्यता वा पानीको सौन्दर्य (Aesthetic value) सँग सम्बन्धित छन्।
- यो गुणस्तर लागू भएको पाँच वर्ष भित्र सबै प्रदायकले माथि खण्ड (क) मा व्यवस्था भए बमोजिमको Parameters सबै प्रणालीमा अनिवार्य रूपमा एक पटक परीक्षण गरी आधार-तथ्याङ्क तयार गर्नु पर्नेछ।
- माथि खण्ड (क) मा उल्लेख भएका बाहेक प्राकृतिक प्रक्रिया, औद्योगिक क्रियाकलाप, मानव बस्तीबाट उत्सर्जित हुन सक्ने हानिकारक धातु तथा ढलजन्य यौगिक, कृषिजन्य क्रियाकलापका कारण पानीमा उत्पन्न हुन सक्ने भौतिक, जैविक तथा रासायनिक प्रदूषण समेत मध्यनजर राखी जोखिम तथा सान्दर्भिकताको आभारमा माथि खण्ड (ख) मा उल्लिखित थप Parameters को आधारमा परीक्षण गर्नु पर्नेछ।
- पानीजन्य महामारीको अवस्थामा ई-कोली लगायत अन्य शंकास्पद सूक्ष्म जैविक प्रदूषकहरू समेत परीक्षण गर्नु पर्नेछ।

६. विपद् वा आपतकालीन अवस्थाहरूमा सेवा प्रदायकबाट वितरित खानेपानीको गुणस्तर माथि खण्ड (क) बमोजिम कायम गर्न नसकिने अवस्थामा सेवा प्रदायकले सेवाग्राहीलाई घरेलु तथा वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गरी पानी शुद्धीकरण गरेर मात्र प्रयोग गर्न पूर्व सूचना जारी गर्नु पर्नेछ।
७. खानेपानी गुणस्तर अनुगमनका क्रममा प्रणालीको अवस्था अनुसार महामारीको अवस्था र बढी प्रदुषण हुन सक्ने वर्षाको समयमा क्लोरिन अवशेष ०.५ मि.ग्रा./लि. भन्दा बढी र तत्कालै वैकल्पिक स्रोत नभएको अवस्थामा फ्लोराइड ०.५ मि.ग्रा./लि. भन्दा कम पाइएमा पनि यो गुणस्तर प्रतिकूल भएको मानिने छैन।
८. यस गुणस्तर समावेश नभएका तर प्रणाली विशेषमा आकर्षित हुने स्वास्थ्यको दृष्टिकोणबाट हानिकारक Parameters जस्तै कृषिजन्य बिषादीबाट निस्कने यौगिक समूह र तिनका अवशेषजन्य प्रदुषक आदिको हकमा सघन सीमा (Concentration limits) विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको खानेपानी गुणस्तर निर्देशिका २०१७ बमोजिम हुनु पर्नेछ।

अनुसूची-७

(दफा ७ को उपदफा (३) सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाहरूका लागि पानीको गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्ड

वितरण गरिने पानीको प्रयोजन	गुणस्तरको श्रोत	प्रमाणीकरण	
		कसरी गर्ने	कति पटक गर्ने
पिउने पानी, हात धुने पानी र चिकित्सकीय प्रयोजनको लागि उच्चस्तर (Standard) सेवा पानी तह १	राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०७९	राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०७९ मा व्याख्या गरिएका सूचकांकमा पानीको गुणस्तर परीक्षण	छनौट गरिएका सूचकांकहरू (E-Coli, FRC, Turbidity, pH) हरेक महिना र अन्य सूचकांकमा वर्षको एक पटक जान गर्नु पर्दछ ।
विशेष परिस्थितिका लागि (हेमोडाईलाईसिस, सघन उपचार कक्ष, रनवजात शिशु सघन उपचार कक्ष, स्नायुसम्बन्धी मुटु सम्बन्धी र शल्यक्रिया, प्लाष्टिक सर्जरी आदि): उच्चस्तर (Standard) सेवा पानी तह २	खानेपानी गुणस्तर निर्देशिका विश्व स्वास्थ्य संगठन र हरेक उपकरणको आवश्यकता अनुरूप	विश्व स्वास्थ्य संगठन निर्देशिका सन् २०१७ (Addendum) HT व्याख्या गरिएका सूचकांकहरू मा पानीको गुणस्तरको जाँच	छनौट गरिएका सूचकांकहरू (E Coli. FRC, Turbidity, pH) हरेक हप्ता र अन्य सूचकांकहरू वर्षको एक पटक जाँच गर्नु पर्दछ ।
पिउने पानीको गुणस्तर भन्दा कमस्तरको पानीलाई सरसफाइ गर्न, लत्ताकपडा धुन र सरसफाइका लागि मात्र प्रयोग गरिन्छ ।			

अनुसूची-द

(दफा ७ को उपदफा (४) सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा पानी प्रयोग गर्ने प्रत्येक व्यक्तिको लागि उपलब्ध हुनपर्ने पानीको परिमाण

क्षेत्रहरू	पानीको परिमाण
बहिरंग / आकस्मिक विभाग	५ लिटर/प्रति परामर्श
अन्तरंग विभाग	४०-६० लिटर/प्रति बिरामी/प्रतिदिन
	१५ लिटर/प्रति स्याहारकर्ता / प्रतिदिन
शल्यक्रिया कक्ष/ प्रसूति कक्ष	१०० लिटर/प्रति शल्यक्रिया
सुक्खा वा पूरक खाना व्यवस्था केन्द्र (Dry or Supplementary Feeding center)	०.५-५ लिटर/ प्रति परामर्श कुर्नुपर्ने समयमा निर्भर हुने
भोलिलो पूरक खाना व्यवस्था केन्द्र (Wet Supplementary Feeding Center)	१५ लिटर/ प्रति परामर्श
अन्तरंग उपचारात्मक औषधी सेवन केन्द्र (Inpatient Therapeutic Feeding center)	३० लिटर/प्रति बिरामी/प्रतिदिन
	१५ लिटर/प्रति स्याहारकर्ता / प्रतिदिन
हैजा उपचार केन्द्र	६० लिटर/प्रति बिरामी/प्रतिदिन
	१५ लिटर/प्रति स्याहारकर्ता / प्रतिदिन
गम्भीर घातक श्वासप्रश्वास सम्बन्धी रोग (जस्तै कोभिड-१९, सार्स) आईसोलेसन केन्द्र	१०० लिटर/प्रति बिरामी/प्रतिदिन
भाईरल रक्तश्रावयुक्त ज्वरो आईसोलेसन केन्द्र	३००-४०० लिटर/ प्रति बिरामी / प्रतिदिन
	१५ लिटर/प्रति स्याहारकर्ता / प्रतिदिन
स्वास्थ्यकर्मी र अन्य कर्मचारी	५०-१०० लिटर/प्रति व्यक्ती / प्रतिदिन
प्रयोगशाला	१० लिटर/प्रति परीक्षण
आकस्मिक शिविर/ हब अस्पताल (कर्मचारी, स्याहारकर्ता र बिरामीलाई हैजा र भाईरल रक्तश्रावयुक्त ज्वरो जस्ता रोगबाट बचाउनका लागि पानीको सघन व्यवस्थापन आवश्यक हुन्छ) ।	आकस्मिक शिविर/हब अस्पतालका लागि बैकल्पिक पानी वितरण प्रणाली (विद्यमान परिमाणमा दैनिक पानीको वितरण क्षमता बराबर हुनेगरी)
पानीको वितरण अवरुद्ध भएको अवस्थाका लागि बैकल्पिक व्यवस्था	वितरण प्रणाली अवरुद्ध भएको अवस्थाका लागि सबै स्वास्थ्य संस्थामा न्यूनतम २ दिनसम्म जगेडाको पानीको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

अनुसूची-९

(दफा ७ को उपदफा (५) सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाका लागि सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड

(क) स्वास्थ्य संस्थाका लागि सरसफाई सम्बन्धी मापदण्ड

स्थान	Standard उच्चस्तर (तह १)	Standard उच्चस्तर (तह २)
प्रागण (मुख्य भवन बाहिर)	<p>सबै व्यक्तिहरू (सेटिंगमा आधारित)</p> <p>क. पुरुष ब्लक: एउटा शौचालय कोठा, तीनवटा मुत्रालय, दुई वटा हात धुने बेसिन एउटा वाश बेसिन २४" उचाइमा रहनुपर्ने छ।</p> <p>ख. महिला ब्लक: तीनवटा शौचालय कोठा, दुईवटा हात धुने बेसिन एउटा वाश बेसिन २४" उचाइमा।</p> <p>ग. महिला/पुरुष, अपांगमैत्री शौचालय हुनुपर्ने छ।</p>	<p>सबै जना बिरामीहरूको संख्यामा आधारित):</p> <ul style="list-style-type: none"> शौचालयको संख्या पुरुषको लागि १:१०० को अनुपातमा र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्ने छ। मुत्रालयको संख्या पुरुषको लागि १:५० को अनुपातमा हात धुने बेसिनको संख्या पुरुषको लागि १:१०० र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्ने छ।
नाम दर्ता / प्रतिक्षा (Registration/ waiting) स्थल	एउटा साझा शौचालय	<p>सबै जनाका लागि</p> <ul style="list-style-type: none"> एउटा पुरुष ब्लक (एउटा शौचालय, तीनवटा मुत्रालय, दुई वटा हात धुने बेसिन (एउटा वाश बेसिन २४" उचाइमा) रहनुपर्ने छ। एउटा महिला ब्लक - तीनवटा शौचालय, दुईवटा हात धुने बेसिन (एउटा वाश बेसिन २४" उचाइमा) रहनुपर्ने छ।
बहिरंग विभाग Outdoor Patient Department (प्रत्येक विभाग/कक्ष)	<p>सेवाग्राहीहरू (सेटिंगमा आधारित) :</p> <ul style="list-style-type: none"> एउटा पुरुष ब्लक (दुईवटा शौचालय, तीनवटा मुत्रालय, दुई वटा हात धुने बेसिन (एउटा वाश बेसिन २४" उचाइमा) एउटा महिला ब्लक (पाँचवटा शौचालय, दुई हात धुने बेसिन एउटा वाश बेसिन (२४" उचाइमा) एउटा महिला/पुरुष, अपांगमैत्री शौचालय हुनुपर्ने छ। 	<p>सेवाग्राही (बिरामीहरूको संख्यामा आधारित):</p> <ul style="list-style-type: none"> शौचालयको संख्या पुरुषको लागि १:१०० को अनुपातमा र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्ने छ। मुत्रालयको संख्या पुरुषको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्ने छ। हात धुने बेसिनको संख्या पुरुषको लागि १:१०० महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा (एउटा वाश बेसिन २४" उचाइमा रहनुपर्ने छ। <p>कर्मचारी :</p> <p>हात धुने बेसिनसहित एउटा पुरुष शौचालय र हात धुने बेसिनसहित एउटा महिला शौचालय हुनुपर्ने छ।</p>

स्थान	Standard उच्चस्तर (तह १)	Standard उच्चस्तर (तह २)
अन्तरंग कक्ष (Indoor Patient Department)	<p>सेवाग्राहीहरू:</p> <ul style="list-style-type: none"> एउटा पुरुष ब्लक (एउटा शौचालय, तीनवटा मुत्रालय, एउटा नुहाउने सावर, दुईजनाले हात धुने (२४" उचाइमा एउटा बेसिन रहनुपर्ने छ। एउटा महरला ब्लक (चारवटा शौचालय, एउटा नुहाउने सावर, दुई वटा हात धुने बेसिन (एउटा वाश बेसिन २४" उचाइमा) रहनुपर्ने। एउटा महिला/पुरुष र अपांगमैत्री शौचालय बालबालिकाका लागि दिसा/पिसाब गर्ने भाँडो: हरेक सेवा स्थलका लागि एउटा पट(Pot) हुनुपर्ने छ। 	<p>सेवाग्राहीहरू</p> <ul style="list-style-type: none"> (महिला र पुरुष वार्डका लागि र अपांगतामैत्री समेत गरी अलग-अलग) प्रत्येक ६ शैया बराबर एउटा शौचालय, प्रत्येक आठ शैया बराबर एउटा नुहाउने सावर, तीस शैया सम्मका लागि दुईवटा बेसिन (एउटा २४ एउटा महिला ब्लक (चारवटा शौचालय, उचाइमा) र त्यसपछि प्रत्येक (थप) तीस शैयाका लागि एउटा अतिरिक्त बेसिन र प्रत्येक बाह्र शैयाको लागि एउटा मुत्रालय, बालबालिकाको लागि दिसा/पिसाब गर्ने भाँडो हरेक बीस शैयाको लागि दुईवटा पट (Pot) हुनुपर्ने छ। अपांगमैत्री शौचालयमा नुहाउने सुविधा हुनुपर्ने छ। <p>कर्मचारी:</p> <p>हात धुने बेसिनसहित एउटा पुरुष शौचालय र हात धुने बेसिनसहित एउटा महिला शौचालय हुनुपर्ने छ।</p>
आकस्मिक कक्ष	<p>सेवाग्राहीहरू:</p> <ul style="list-style-type: none"> पुरुषका लागि प्रत्येक बीस शैया बराबर बेसिन सहितको एउटा शौचालय र महिलाको लागि प्रत्येक पन्ध्र शैया बराबर बेसिन सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ। बालबालिकाको लागि दिसा/पिसाब गर्ने भाँडो: हरेक बीस शैयाका लागि एउटा पट (Pot) हुनुपर्ने छ। 	<p>सेवाग्राहीहरू:</p> <ul style="list-style-type: none"> पुरुषको लागि प्रत्येक आठ शैया बराबर एउटा शौचालय र महिलाका लागि प्रत्येक ६ शैया बराबर एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ। प्रत्येक आठ शैया बराबर एउटा नुहाउने सावर, तीस शैयासम्मका लागि २ वटा बेसिन (एउटा वाश बेसिन २४ उचाइमा र त्यसपछि प्रत्येक (थप) तीस शैयाको लागि एउटा अतिरिक्त बेसिन र प्रत्येक बाह्र शैयाका लागि एउटा मुत्रालय (Urinal) हुनुपर्ने छ। बालबालिकाका लागि दिसा/पिसाब गर्ने भाँडो: हरेक बीस शैयाका लागि दुईवटा पट हुनुपर्ने छ अपांगता मैत्री शौचालयमा नुहाउने सुविधा <p>कर्मचारी: हात धुने बेसिनसहित एउटा पुरुष शौचालय र हात धुने बेसिनसहितको एउटा महिला शौचालय हुनुपर्ने छ।</p>
परामर्श कक्ष (बिरामी जाँच्ने कोठा), ड्यूटी कक्ष, नर्सिंग स्टेशन र निजी कक्षहरू	हात धुने स्थानसहितको शौचालय हुनुपर्ने छ।	ढोकामा ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयर मैत्री हुनुपर्ने छ।

स्थान	Standard उच्चस्तर (तह १)	Standard उच्चस्तर (तह २)
लत्ताकपडा धुने कक्ष	हात धुने बेसिन सहित महिला र पुरुषका पुरुष लागि एउटा साझा शौचालय हुनुपर्ने छ।	पुरुष र महिलाको लागि छुट्टाछुट्टै हात धुने बेसिन सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ।
युएसजी (Ultra Sonogram) कक्ष	ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयर मैत्री हुनुपर्ने छ।	ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयर मैत्री हुनुपर्ने छ।
शल्यक्रिया (Operation Theatre) कक्ष	शल्यक्रिया कक्षमा शल्यक्रिया पूर्व बिरामीलाई सफा गर्ने कक्ष (Scrub area) मा स्ल्युस (sluice) जोडिएको हुनुपर्ने छ।	शल्यक्रिया कक्षमा शल्यक्रिया पूर्व बिरामीलाई सफा गर्ने कक्ष (Scrub area) मा स्ल्युस (sluice) जोडिएको हुनुपर्ने छ।
प्याथोलोजी (Pathology) कक्ष	नजिकै हात धुने बेसिन सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ।	ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयरमैत्री हुनुपर्ने छ।
प्रसव कक्ष/प्रसवोत्तर (Labour/ Postpartum) कक्ष	हात धुने सुविधा सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ।	हात धुने सुविधा सहितको दुईवटा शौचालय हुनुपर्ने छ।
प्रसूति (Delivery) कक्ष	प्रसूति कक्षसँग जोडिएको अलग बहिर्गमन मार्गसहितको स्ल्युस (Sluice) को व्यवस्था हुनुपर्ने छ।	प्रसूति कक्षसँग जोडिएको र अलग बहिर्गमन मार्ग (Exit) भएको स्ल्युस (Sluice) को व्यवस्था हुनुपर्ने छ।
शव (Dead body) गृह	एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ।	एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ।
लत्ताकपडा सफाई कक्ष	कपडा धुने मेशिन हुनुपर्ने छ	केन्द्रीय धुलाई व्यवस्था, कपडा धुने मेशिन, आधा छोपिने गरी बनाइएको (semi covered) सुकाउने स्थलको व्यवस्था हुनुपर्ने छ।
हरेक विभागमा बिरामीको हेरचाह गर्ने व्यक्तिले प्रयोग गर्ने सामान तथा पोछाहरु राख्ने ठाउँ वा कोठा (Janitor Closet in every department)	तोकिएको कक्षमा पानीको धारासहित पोछाहरु निचोर्ने ठाउँहुनुपर्ने छ।	तोकिएको कक्षमा पानीको धारासहित पोछाहरु (Moper) निचोर्ने ठाउँहुनुपर्ने छ।
बहिरंग उपचारात्मक शारीरिक चिकित्सा, पोषण उपचार	एउटा साझा शौचालय हुनुपर्ने छ।	शौचालयको संख्या पुरुषको लागि १:१०० को अनुपातमा र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्ने छ।

नोट: प्रयोगकर्ता देखी शौचालय तीस मिटरभन्दा टाढा हुनुहुँदैन। हरेक महिला शौचालयमा महिनावारीका सामग्री राख्नका लागि ढक्कनसहितको टोकरी (पन्तीको झोला राखिएको हुनुपर्छ)।

(ख) स्वास्थ्य संस्थाको लागि स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड

क्र.सं	आयाम उप/आयाम	Standard उच्चस्तर (तह- १)	Standard उच्चस्तर (तह- २)
१	स्नान सावर		
१.१	स्नान सावर (Shower) सुविधा	आवश्यकता अनुसार पुरुष र महिलाका लागि अलग, हरेक अन्तरंग कक्षमा कम्तीमा एक सावरको सुविधा हुनुपर्ने छ।	
२	हातको स्वच्छता		
२.१	हात धुने (Hand washing) स्थान	तल सूचिकृत गरिएको हरेक खण्डमा एक शल्यक्रिया कक्ष: वार्ड, परामर्श कक्षहरू, ड्रेसिङ कक्ष निर्मलीकरण गर्ने स्थान, र अन्य स्थानमा जस्तै प्रयोगशाला भान्साघर, कपडा धुने ठाउँ; नुहाउने ठाउँ, शौचालय: (उच्चस्तर तह-१ को सरसफाइमा उल्लेख भए भैं) फोहर फ्याक्ने क्षेत्र र शव गृह हुनुपर्ने छ।	तल सूचिकृत गरिएको हरेक खण्डमा एक-शल्यक्रिया कक्ष, वार्डहरू परामर्श कक्षहरू, मल्हमपट्टी कक्ष; निर्मलीकरण गर्ने स्थान र अन्य स्थानमा जस्तै प्रयोगशाला; भान्साघर कपडा धुने ठाउँ नुहाउने ठाउँ: शौचालय; (उच्चस्तर तह-२ को सरसफाइमा उल्लेख भए भैं) फोहर फ्याक्ने क्षेत्र र शव गृह, हुनुपर्ने छ।
२.२	हात पुछ्ने/ सुकाउने (Hand drier)	कागजको टावल न्यापकिन हुनुपर्ने छ।	कागजको टावल-न्यापकिन वा हात सुकाउने विद्युतीय मेशिन (Electric hand drier) हुनुपर्ने छ।
२.३	बिरामी जाँचे बेलामा हात धुने (Hand washing)	प्रत्येक बिरामी जाँचेपछि साबुनपानीले हात धुने वा स्थानिटाइजर प्रयोग गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने छ।	प्रत्येक बिरामी जाँचेपछि साबुन पानीले हात धुने वा स्थानिटाइजर प्रयोग गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने छ।
३	कपडा धुलाइमा स्वच्छता		
३.१	लिनेन फेर्ने (Changing of bed linen)	ओपिडी- दैनिक आइपिडिमा- दैनिक प्रसूति केन्द्र- प्रत्येक सेवाग्राही पिच्छे फेरिनुपर्ने छ।	ओपिडी- दैनिक आइपिडिमा- दैनिक प्रसूति केन्द्र- प्रत्येक/ आकस्मिक सेवाग्राही पिच्छे फेरिनुपर्ने छ।
३.२	लिनेनको व्यवस्थापन	प्रयोग गरिसकिएको लिनेन राख्नको लागि छुट्टै भाँडा धुने सुविधा उपलब्ध (घाममा वा विद्युतीय माध्यममा उपयुक्त धुने र सुकाउने सुविधासहित वाशिङ मेशिन); धोएको लिनेन सफा भाँडामा राखिनुपर्ने छ।	प्रयोग गरिसकेको लिनेन राख्नको लागि छुट्टै भाँडा, धुने सुविधा उपलब्ध भएको (घाममा वा विद्युतीय माध्यममा उपयुक्त सुकाउने सुविधासहित) धोएको लिनेन सफा भाँडामा राखिनुपर्ने छ।
४	व्यक्तिगत सरसफाइ तथा सुरक्षा उपकरण (सेवा प्रदायक)		
४.१	एप्रोन (Apron)	सेवारत रहँदा प्रयोग गर्नुपर्ने छ	सेवारत रहँदा प्रयोग गर्नुपर्ने छ

४.२	मास्क (Mask)	कुनै गम्भीर प्रकृया, शारीरिक परीक्षण गर्ने बेलामा संक्रामक बिरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ।	कुनै गम्भीर प्रकृया, शारीरिक परीक्षण गर्ने बेलामा संक्रामक बिरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ।
४.३	टोपी (Cap).	कुनै गहन प्रकृया थलानी गर्ने बेलामा कुनै गहन प्रकृया थालनी गर्ने बेलामा, संक्रामक बिरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ।	कुनै गहन प्रकृया थलानी गर्ने बेलामा कुनै गहन प्रकृया थालनी गर्ने बेलामा, संक्रामक बिरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ।
४.४	बुट (Gumboot)	फोहर व्यवस्थापन र सफाई गर्दा प्रायः प्रयोग गर्नुपर्ने छ।	प्रसुती केन्द्रमा र फोहर व्यवस्थापन /सफाई गर्दा प्रायः प्रयोग गर्नुपर्ने छ।
४.५	पञ्जा (Gloves)	कुनै प्रकृया थालनी, शारीरिक परीक्षण गर्ने बेलामा, संक्रामक बिरामी र फोहर व्यवस्थापन /सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ।	कुनै प्रकृया थालनी गर्ने बेलामा, संक्रामक बिरामी र फोहर व्यवस्थापन /सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ।
५	महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन		
५.१	महिनावारी हुँदा लगाउने प्याड (Sanitary pad) को व्यवस्था		
५.२	ढक्कन र पेडल महितको फोहर राख्ने बाल्टी/टोकरी (Wastebin)	हरेक महिला शौचालयमा	हरेक महिला शौचालयमा
५.३	पानीको प्रवाह		
५.४	प्रयोग भएका स्थानीय प्याड (Sanitary pad) को फोहर व्यवस्थापन:	नजलाइकन गरिने फोहर व्यवस्थापन	नजलाइकन गरिने फोहर व्यवस्थापन
६	खानेकराको स्वच्छता		
६.१	सरसफाइ	<ul style="list-style-type: none"> • खानेकुरा बनाउनु र खानु अपि साबुनपानीले हात धोएको सुनिश्चित गर्नुपर्ने छ। • चर्पीको प्रयोग गरेपछि साबुन पानीले हात धोएको सुनिश्चित गर्नुपर्ने छ। • खानेकुरा पस्कने/ ओसारने बेलामा पञ्जा र टोपी लगाएको सुनिश्चित गर्नुपर्ने छ। • कीट (हानीकारक जीव) नियन्त्रण गर्ने पर्याप्त व्यवस्था सुनिश्चित गर्नुपर्ने छ। • खाना तयार गर्न प्रयोग गरिएका सबै उपकरण, भाँडा तथा भुइँ राम्ररी सफा गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्ने छ। 	

६.२	खाद्यवस्तुको भण्डारण व्यवस्था	<ul style="list-style-type: none"> कच्चा र तयारी खानेकुरा भण्डारणका लागि छुट्टाछुट्टै ठाउँ र भाँडाहरुको व्यवस्था गर्नुपर्ने छ। विषादि प्रयोग हुनसक्ने फलफूल, तरकारीजस्ता काँचै खाने खानेकुरामा विषादि मात्रा तोकिएको मापदण्ड ननाघेको हुनुपर्ने छ। खानेकुरा भण्डारण गर्दा बिरामीलाई पस्कँदा र ओसार्दा राम्ररी ढाकेर राख्नुपर्ने छ। पाकेको तातो खानेकुरा प्याकिड गरी विक्री गर्दा प्लाष्टिकको झोला प्रयोग गर्न पाइने छैन। 	
६.३	खानाको स्वच्छता	<ul style="list-style-type: none"> खाना राम्ररी पाकेको सुनिश्चित गर्ने। माछा मासु तथा अण्डा जस्ता खानेकुरा राम्ररी पाकेको सुनिश्चित गर्ने। तरकारी, सुप तथा अन्य पेय पदार्थ ७० से तापक्रम भन्दा बढी तापक्रममा पाकेको वा तातेको सुनिश्चित गर्ने। 	
७	शवगृहको सरसफाइ		
७.१	उपकरणहरुको सरसफाइ	प्रत्येक पोष्टमार्टम पछि गर्नुपर्ने छ।	प्रत्येक पोष्टमार्टम पछि गर्नुपर्ने छ।
७.२	सामान्य सरसफाइ निसंक्रमणकरण (Disinfection)	नियमित रूपमा दैनिक डिटर्जेन्ट र पानीले सफा गरी ०.५% क्लोरीन घोलको प्रयोग गरी निसंक्रमणकरण गर्नुपर्ने छ।	नियमित रूपमा दैनिक डिटर्जेन्ट र पानीले सफा गरी ०.५% क्लोरीन घोलको प्रयोग गरी निसंक्रमणकरण गर्नुपर्ने छ।
७.३	संरचना	१०० भन्दा बढी शैया भएको अस्पतालमा कम्तीमा एउटा शवगृह हुनुपर्ने छ।	१०० भन्दा बढी शैया भएको अस्पतालमा कम्तीमा एउटा शवगृह हुनुपर्ने छ।
७.४	फ्रिजर र शव सड्नबाट जोगाउने रसायन (फर्मालिन Formalin)	तापक्रमलाई ४ देखि ६.५ डिग्रीमा सुचारु राख्ने प्रविधि, शरीरको प्राकृतिक स्वरूप कायम गर्न शव सड्नबाट जोगाउने रसायन (फर्मालिन Formalin) उपलब्ध हुनुपर्दछ।	तापक्रमलाई ४ देखि ६.५ डिग्रीमा सुचारु राख्ने प्रविधि, शरीरको प्राकृतिक स्वरूप कायम गर्नका लागि शव सड्नबाट जोगाउने रसायन (फर्मालिन Formalin) उपलब्ध हुनुपर्दछ।
७.५	संरचना	स्वास्थ्य संस्थाको प्रांगणभित्र छिमेकमा असर नगर्ने गरी बनाइएको छुट्टै संरचना हुनुपर्ने छ।	स्वास्थ्य संस्थाको प्रांगणभित्र छिमेकमा असर नगर्ने गरी बनाइएको छुट्टै संरचना हुनुपर्ने छ।
८	सूचना प्रवाह र स्वच्छता प्रवर्द्धन	<p>स्वास्थ्यकर्मी, बिरामी, स्याहारकर्ता र सेवा प्रदायकहरुलाई स्वच्छता प्रवर्द्धन लक्षित स्वच्छता सम्बन्धी सूचना सबै सेवामा प्रवाह गरिनुपर्ने छ।</p> <p>साबुन पानीले हात धुने, शिशु तथा नाबालकहरुको स्याहार लगायतका वानी व्यहोरा बारेका सूचनाहरुलाई उपयुक्त स्थानमा प्रवाह गर्नु आवश्यक पर्दछ।</p> <p>सूचना-पाटी, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका लगायतका माध्यमबाट सूचना प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाएको हुनुपर्नेछ।</p>	
९	कीट (Vector) तथा मुसा/छुचुन्द्रो (Rodents) नियन्त्रण	स्वास्थ्य संस्थामा कीट तथा मुसा र छुचुन्द्रो नियन्त्रणका लागि स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाइमा ध्यान दिनुपर्छ नियमित रूपमा कीट नियन्त्रणका लागि कीटनाशक विषादि छर्कनु पर्छ।	

१०	क्षमता अभिवृद्धि	अन्तरंग बिरामी स्याहार तथा "वाश" को महत्वको बारेमा स्वास्थ्य संस्थाका स्वास्थ्यकर्मी र अन्य कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनु पर्ने छ।
११	वातावरणीय सरसफाइ / स्वच्छता	स्वास्थ्य संस्था परिसर चारैतिर हरियाली हुनु पर्दछ र फोहरलाई जथाभावी फाल्नु वा जलाउनु हुँदैन फोहर व्यवस्थापनको लागि National Healthcare Waste Management SOP, 2020 हेर्नुहोला।

अनुसूची-१०

(दफा ९ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा रहने शौचालयमा हुनुपर्ने विशेषता

बालबालिका मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ○ ढोका समाउने ह्यान्डल र सिट बच्चाले भेट्ने खालको हुनु पर्नेछ।
लैङ्गिक मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ○ महिला र पुरुषका लागि छुट्टाछुट्टै शौचालय हुनु पर्नेछ। ○ महिला शौचालयमा फोहर हाल्ने ढक्कन भएको टोकरी उपलब्ध हुनु पर्नेछ।
अपाङ्गता मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ○ सिँढी वा खुडकिलो बिना नै पहुँचयुक्त र अवरोध नभएको बाटोको व्यवस्था (स्वास्थ्य संस्था भवन बाहिर भएको अवस्थामा) गरिनुपर्ने छ। ○ भुईँ वा भित्तामा हतले समाउने रेलिङ्ग जोडिएको हुनुपर्ने छ। ○ व्हीलचेयर घुमाउन मिल्ने गरि बनाईएको कोठा हुनुपर्ने छ। ○ कम्तिमा १०० से.मी. चौडाई भएको ढोका बनाईनुपर्ने छ। ○ ढोका समाउने ह्यान्डल, हात राख्ने (rail) र सीट (व्हीलचेयर वा वैशाखी/लौरो प्रयोग गर्नेको) पहुँच भएको हुनुपर्ने छ। ○ उपयुक्त भएअनुसार अन्य सुविधाहरू पनि (जस्तै दृष्टिविहीनका लागि बाटो निर्देशन दिने डोरी/ट्याक्सटाइल टायल) थप्नुपर्ने छ।
अन्य	<ul style="list-style-type: none"> ○ कम्तीमा एउटा प्यान भएको शौचालय हुनुपर्ने छ।

अनुसूची-११

(दफा ९ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित)

शौचालयका विशेषता

पुरुष शौचालयको ब्लक	एउटा कम उचाईको मुत्रालय (बालबालिका /प्रयोगकर्ता मैत्री)
शौचालयको ब्लक र छुट्टै महिला शौचालय	महिनावारी हुँदा प्रयोग गरिएको प्याड विसर्जनका लागि प्रत्येक शौचालय कोठामा ढक्कन भएको फोहर फाल्ने भाँडो हुनुपर्ने छ।
पुरुष र महिलाका लागि एउटै शौचालय	एउटा कम उचाईको मुत्रालय, प्यान भएको शौचालय एउटा हात धुने बेसिन हुनुपर्नेछ ।
महिला-पुरुष, अपागता भएका व्यक्ति तथा बालबालिका मैत्री शौचालय	रेलिङ्ग भएको न्याम्प: (ब्रेलभुई) शौचालयसम्म हेन्डल, शौचालयको कुनै एक छेउमा हेन्डल कम उचाई भएको हात धुने बेसिन (बालबालिका/स्टीलचेयर प्रयोगकर्ताका लागि) हुनुपर्ने छ। बाञ्छनीय: न्याप्किन फेर्ने ठाउँको व्यवस्था राम्रो हुने छ।
हात धुने बेसिन (Wash basin)	साबुन पानी (तातो र चिसो) र हात सुकाउने समेत को उचित व्यवस्था र फोहर पानी ढलमा जोडिएको।
प्रयोग भएको खेर जाने फोहर पानी (Drainage)	स्वास्थ्य संस्थामा पानीको प्रयोग कम हुने अवस्थामा शौचालय सेप्टिक ट्यांकमा जोड्न सकिने छ ।
सेप्टिक ट्यांक (Septic tank)	दुईवटा कोठा (च्याम्बर) प्रत्येक ५ वर्षमा खाली गर्न सकिने हुनुपर्ने छ। थिगीएको फोहर व्यवस्थापन गर्ने प्लान्टमा लगिने वा पुरिने व्यवस्था हुनुपर्ने छ । खाली गर्ने समयमा व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणहरु लगाउने व्यवस्था हुनुपर्ने छ।
खाल्डे चर्पी (Pit latrine)	तराईमा चर्पीको दूरी कुनै पनि भूमिगत पानीको श्रोतभन्दा कम्तीमा ३० मि. टाढा हुनु पर्ने छ र खाल्डे चर्पीको पिघ र जमिन मुनीको पानीको दुरी कम्तीमा १.५ मिटर टाढा भएको र प्रत्येक ३ वर्षमा खाली गर्न वा पुर्न सकिने हुनुपर्ने छ । पहाड/हिमालमा भरिएपछि नयाँ खाल्डो बनाउने व्यवस्था हुनुपर्ने छ । थिगीएको फोहरलाई प्लान्टमा लग्ने वा पुर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने छ। खाली गर्ने समयमा व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण लगाउनुपर्ने छ।

<p>सुधारिएको शौचालय</p>	<ul style="list-style-type: none"> • स्वास्थ्य संस्थामा सुधारिएको शौचालयको सुविधाद्वारा गोपनीयतासमेत सुनिश्चित गरिएको हुनुपर्नेछ। शौचालयमा ढोका हुनु पर्दछ र भित्रबाट एउटा चालिस इन्चमा र अर्को त्योभन्दा माथि एल ड्रपवाला राम्ररी लगाउन मिल्ने खालको चुकुल हुनु पर्नेछ। • स्वास्थ्य संस्थाको शौचालयमा प्रशस्त दोहोरो हावाको निकास हुने र जाली तथा बत्तीको राम्रो व्यवस्था भएको हुनु पर्नेछ।
-------------------------	--

अनुसूची-१२

(दफा १० को खण्ड (ग) सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनका विधि

१	सुई (Needle)	सुई काट्ने वा बंग्याउने सामग्रीको प्रयोग (१००%) गर्नु पर्ने छ।
२	फोहरको छुट्टाछुट्टै संकलन	विभिन्न किसिमबाट निस्कने फोहरलाई छुट्टाछुट्टै संकलन गरी व्यवस्था गर्ने पर्ने छ।
३	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर व्यवस्थापन	National Healthcare Waste Management SOP. 2020 अनुसार वडा तहमा छुट्ट्याई संकलन देखि अन्तिम विसर्जन गन्तव्यसम्म ढुवानी गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने छ।
४	सड्ने फोहर व्यवस्थापन	सड्ने/गल्ने खालका फोहर (बचेको खानेकुरा, तरकारी, फलफूल आदि) को लागि बायोग्यास प्लान्ट/ कम्पोष्ट गर्ने खाल्डोको प्रयोग गर्न सकिने छ।
५	संक्रमण सम्भाव्य फोहरको निर्मलीकरण लागि	संक्रमण सार्न सक्ने फोहर (पञ्जा, सिरिन्ज, आईभी सेट, रगतको व्याग, धारिलो वस्तु आदि) का लागि निर्मलीकरण प्रविधि (अटोक्लेभ, आदि) को प्रयोग गर्नु पर्ने छ।
६	प्रयोगशालाजन्य उच्च संक्रमित फोहर व्यवस्थापन	प्रयोगशालाजन्य उच्च संक्रमित फोहरको लागि रसायन (जस्तै ०.५% सोडियम हाइपोक्लोराइट आदि) मा ढुवाउनु पर्दछ। यस्तो फोहर विसर्जन गर्नु अगाडि रसायनको प्रयोगका सन्दर्भमा राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला निर्देशिका नेपालमा संक्रमण नियन्त्रणका लागि प्रयोगशालामा जैविक सुरक्षाका लागि निर्धारित सञ्चालन मापदण्ड २०७३" को गर्नु पर्ने छ।
७	प्रशोधनयोग्य / प्रशोधन अयोग्य अलग-अलग व्यवस्थापन फोहरको अलग	फोहरको संकलन / भण्डारण र प्रशोधनको लागि अलग व्यवस्था गर्ने जस्तै पुनः प्रयोगमा आउने औजारजस्ता सामग्रीलाई Autoclave, Microwave जस्तो नजलाइकन गरिने दूषणनिवारण (Non-burn technique's disinfection) र पुनः प्रयोग नगरिने Cotton, Syringe/ Needle, cotton pad, sanitary pad जस्ता फोहरलाई अलग संकलन गरी हानी नपुर्याउने गरी उचित विसर्जन व्यवस्थापन गर्नुपर्ने छ।
८	व्यक्तिगत सुरक्षा व्यवस्था	व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण (मास्क, टोपी, जुता, एप्रोन, पञ्जा आदि) को उपलब्धता तथा सही प्रयोगहुनु पर्नेछ।
९	वर्गिकृत फोहर व्यवस्थापन	जोखिम नभएको र जोखिमयुक्त फोहरको उपयुक्त प्रशोधन पछि (पालिकाले व्यवस्था गरेको कन्टेनर, निजी संकलक वा पुनः प्रयोग वा अन्य कुनै तोकिएको स्थानमा) उपयुक्त र सुरक्षित विसर्जन गर्नुपर्ने छ।
१०	सूचना	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी सूचना स्वास्थ्यकर्मी, बिरामी र आगन्तुकहरुले देख्न र पढ्न पाउने गरी राख्नुपर्ने छ।

११	तहगत फोहर व्यवस्थापन इकाइ	प्रादेशिक तहमा स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन इकाइ/विभागको व्यवस्था गर्नुपर्ने छ।
१२	जिम्मेवारी नियमित बैठक, अभिमुखिकरण तालिम व्यवस्थापन	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन समिति गठन गर्ने र स्वास्थ्य संस्थामा यसको नियमित बैठक बस्ने र कम्तीमा वर्षको एक पटक स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन तालिम / अभिमुखिकरणको व्यवस्था गर्नु पर्ने छ।
१३	क्षमता अभिवृद्धि	विभिन्न तह वा श्रेणीका स्वास्थ्य संस्थाका स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य कर्मचारीका लागि तालिम प्रदान गर्नुपर्ने छ।
१४	बजेट व्यवस्थापन	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था, पूर्वाधार, उपकरण, सञ्चालन र अन्यका लागि आवश्यक वर्गिकृत व्यवस्था गर्नुपर्ने छ।

अनुसूची-१३

(दफा १३ को उपदफा (१)(क) सँग सम्बन्धित)
स्वास्थ्य संस्थामा प्रयोग हुने खानेपानी सम्बन्धी सूचकहरू

१ पानी	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा लक्ष्य प्राप्ति **	लक्ष्य प्राप्ति नभएको *	प्राप्ति सूचक	कैफियत
सूचकहरू					
१.१	स्वास्थ्य संस्था भित्र र परिसरमा सुधारिएको पानी	संस्था भित्र सुधारिएको पानी उपलब्ध र पानी वैकल्पिक स्रोत भएको	संस्था परिसरमा सुधारिएको पानी उपलब्ध तर वैकल्पिक स्रोत नभएको	उपलब्ध नभएको	
नोट:- सुधारिएको पानी भन्नाले खानेपानी संस्था / उपभोक्ता समिति द्वारा पाइपबाट वितरण गरिएको, ट्युबेल, ईनार, मूलको पानी बुझिन्छ ।					
१.२	स्वास्थ्य संस्थामा दैनिक क्रियाकलापको लागि पानीको सुविधा २४ घण्टा र पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध	२४ घण्टा र पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध भएको	हप्तामा पाँच दिन वा हरेक दिन तर पर्याप्त मात्रामा नभएको	हप्तामा पाँच दिनभन्दा कम	
नोट:- पर्याप्त मात्राको मापदण्ड : आउट पेसेन्ट (हरेक बिरामी/५ लि.) + इनपेसेन्ट (हरेक दिन हरेक बिरामी/४०-६० लि.)+शल्यक्रिया कक्ष वा मातृसेवा इकाई (इन्टरभेन्सन/१००लि.)+हैजाउपचार केन्द्र (हरेक दिन हरेक बिरामी/६० लि.)					
१.३	कर्मचारी र सेवाम्राहीहरूको लागि प्रशोधित पिउने पानी २४ घण्टा उपलब्ध र सबैको पहुँचमा	२४ घण्टा उपलब्ध भएको र सबैको पहुँचमा रहेको	कहिलेकाही मात्र वा कुनै ठाउँमा मात्र उपलब्ध भएको वा सबै प्रयोगकर्ताको पहुँचमा नभएका	उपलब्ध नभएको	
नोट:- पहुँच भन्नाले बृद्ध/बृद्धा, बालबालिका र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सहजै प्रयोग गर्न सक्ने					
१.४	पिउने पानीलाई सफा सुरक्षित साथ धारा भएको भाडामा/ट्याङ्कीमा भण्डारण गरिएको	छ	सबै पिउने पानी सुरक्षित साथ भण्डारण गरिएको तर सुधार गर्न सकिने	सबै पिउने पानी सुरक्षित साथ भण्डारण नगरिएको	

१.५	निरिक्षणको समयमा सबै धाराहरूमा पानी उपलब्ध भएको	सबै जोडिएको धाराहरूमा पानी उपलब्ध भएको	आधाभन्दा बढी धाराहरूमा पानी भएको र केहिमा नभएको	आधाभन्दा कम धाराहरूमा पानी नभएको		
१.६	पानीको सुविधा वर्षभरि उपलब्ध (कुनै पनि ऋतु, मौसम, वातावरण परिवर्तन सम्बन्धी कार्यहरू वा अन्य बाधाहरूले प्रभाव नपारिएको)	छ (वर्षभरि)	एक-दुई महिनाको लागि पानीको अभाव/कमि	तीन महिना वा धेरैको लागि पानीको अभाव		
१.७	भण्डारण गरिएको पानी स्वास्थ्य संस्थाको दुईदिनको आवश्यकता पूर्तीको लागि पर्याप्त	छ	७५% भन्दा कम आवश्यकता पूर्ती	७५% भन्दा कम आवश्यकता पूर्ती		
<p>नोट :- संस्थाको पानीभण्डारण आवश्यकता : आउट पेसेन्ट (हरेक बिरामी/५ लि.) + इनपेसेन्ट (हरेक दिन हरेक बिरामी/४०-६० लि.)+शल्यक्रिया कक्ष वा मातृसेवा इकाई (प्रत्येक इन्टरभेन्सन १००लि.)+हैजाउपचार केन्द्र (हरेक दिन हरेक बिरामी/६० लि.) *४८ घण्टाको लागि २ ले गुणान गर्नुहोस । नचर्किएको , नचुहिने, सफा र बिको भएको भाँडामा भण्डारण गर्दा संक्रमणबाट बचाउँछ । यस्तो भाँडाहरू बाट पानी पिउँदा धाराको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।</p>						
१.८	पिउने पानीको अन्तिम निस्कासन बिन्दुमा प्रशोधनका लागि अपनाएको विधि/तरिका	नियमित रूपमा FRC, E.Coli चेक गरी प्रशोधित गरी सरक्षित गरिएको	फिल्टर आदिको प्रयोग गरि सुरक्षित तर चेक नगरिएको	थाहा नभएको/ प्रशोधन नगरिएको/ परिक्षण गर्ने क्षमता नभएको/ पिउने पानी उपलब्ध नभएको		
<p>नोट :- पानीमा क्लोरिनको मात्राको नियमित परिक्षण गरि रेकर्ड राख्नु पर्दछ ।</p>						
१.९	पिउने पानीमा आरसनिकजस्ता अन्य हानिकारक रसायनको जाँच गरिएको	छ	आर्सनिकको मात्रा ०.०५ पि.पि.एम. एम जि./लि.भन्दा कम	आर्सनिकको मात्रा ०.०५ पि.पि.एम. एम जि./लि.भन्दा बढी		
<p>नोट :-पानीमा आर्सनिक र अन्य हानिकारक रसायनको मात्रा नियमित परिक्षण गरि रेकर्ड राख्नु पर्दछ ।</p>						
१.१०	पानी तान्न (Water pumping) पर्याप्त उर्जा उपलब्ध भएको	२४ घण्टा उपलब्ध भएको	कहिलेकाही	नभएको		
१.११	कस्तिमा पनि एउटा व्यवस्थित नुहाउने स्थान भएको	छ	भएको तर उचित व्यवस्थापन नभएको	नुहाउने स्थान नभएको		
<p>नोट: संस्थामा नुहाउनको लागि निश्चित स्थान हुन पर्नेछ र सो ठाँउको गोपनियता नभएको खण्डमा त्यससलाई अव्यवस्थित मानिनेछ ।</p>						

अनुसूची-१४

(दफा १३ को उपदफा (१)(ख) सँग सम्बन्धित)

सरसफाई सम्बन्धी सूचकहरू

२ सरसफाई	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा पास ललक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्ति नभएको *	प्राप्ति सूचक	नोट्स
सूचकहरू					
२.१	प्रति बिरामीको लागि उपयोगी र शौचालयको सङ्ख्या अथवा सुधारिएको शौचालय	पर्याप्त सङ्ख्यामा	पर्याप्त सङ्ख्यामा भएको तर सबै प्रयोगमा नभएको/कहिले काहि लाइन बस्नुपर्ने	अपर्याप्त शौचालयको सङ्ख्या	
२.२	कर्मचारी र बिरामीको लागि सुधारित शौचालय स्पष्ट रूपमा छुट्याएको	छ	छुट्याएको तर स्पष्ट रूपमा नछुटिएको	छुट्टै शौचालय छैन	
२.३	महिला र पुरुषको लागि सुधारित शौचालय स्पष्ट रूपमा छुट्याएको	छ	छ तर स्पष्ट रूपमा नछुटिएको	छुट्टै शौचालय छैन	
२.४	कम्तीमा एउटा सुधारित शौचालयले महिनावारी सरसफाईको आवश्यक व्यवस्थापन प्रदान गर्ने	छ	छ तर शौचालय सफा नभएको वा बिग्रेको अवस्थामा रहेको	छैन	
२.५	कम्तीमा एक शौचालय अपाङ्ग मैत्री भएको	छ	छ तर बिग्रेको अवस्थामा रहेको	छैन	
२.६	शौचालयबाट ५ मिटर भित्र शौचालय प्रयोगकर्ताका लागि मात्र संचालनमा रहेको हात धुने स्थान	छ	छ तर संचालनमा छैन वा पानी, साबुनको व्यवस्था नभएको	छैन	
२.७	शौचालय सरसफाई गरिएको रेकर्ड र हरेक दिन सफाई कर्मचारीले दस्तखत गरेको	छ	शौचालय सफा गरेको तर रेकर्ड नराखेको	रेकर्ड राखिएको छैन	
२.८	शौचालयबाट निस्कने फोहर पानी सुरक्षित तरिकाले व्यवस्थापन गरिने गररेको (ढल	छ	छ तर सञ्चालनमा छैन	छैन	

	निकासबाट सेप्टिक टंकीमा जाने) वा चल्ती ढल प्रणालीमा पठाएको					
२.९	फोहर पानी (आकाशे पानी वा अन्य प्रयोजनबाट निस्केको पानी) नाली प्रणालीद्वारा स्वास्थ्य संस्थाबाट अलगै व्यवस्थापन गरिएको	छ	छ तर संचालनमा छैन	छैन र पानी जम्मा		
१.१०	शौचालयमा बत्ती र झ्यालको उचित व्यवस्था भएको	छ	छ तर संचालनमा छैन	उचित व्यवस्था छैन		

अनुसूची-१५

(दफा १३ को उपदफा (१)(ग) सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर सम्बन्धी सूचकहरू

३ स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्ति नभएको *	प्राप्ति सूचक	नोट्स
सूचकहरू					
३.१	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोर व्यवस्थापनका लागि जिम्मेवार र तालिम प्राप्त व्यक्ति भएको	छ र पर्याप्त तालिम प्राप्त	नियुक्ति गरिएको छ तर तालिम प्राप्त छैन	नियुक्ति गरिएको छैन	
३.२	फोहोर (जोखिम रहित र जोखिमयुक्त) उत्पादन हुने सबै स्थानमा फोहोर संकलनका लागि उपयुक्त संकलन भाडाहरूको व्यवस्था	छ	छुट्टै भाडा छ तर बिको हराएको वा केहि स्थानमा मात्र बिन उपलब्ध भएको	सबै फोहोर उत्पादन हुने स्थानमा भाडा नभएको/एउटै भाडामा सबै थरी फोहोर संकलन भएको	
<p>नोट: उपयुक्त भन्नाले भाडाहरू चार भागले तिन भाग भन्दा बढी भरेको हुनुहुन्न, बीनहरूको ढक्कन लगाएको र स्पष्ट रूपमा लेबल गरेको हुनुपर्छ।</p>					
३.३	जोखिम रहित फोहोर विसर्जन गर्नका लागि खाडलको व्यवस्था/घेरिएको फोहोर फाल्ने ठाँउ वा नगरपालिका/निजि फोहोर संकलनको व्यवस्था भएको	छ	खाडल छ तर अपर्याप्त मापदण्ड/नघेरिएको खाडल/नियमित संकलन नभएको	खाडल छैन/विसर्जन गर्नका लागि असुरक्षित तरिका जस्तै जलाउने	
३.४	संक्रमक र धारिलो फोहोरको उचित व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त क्षमताको प्रशोधन प्रविधि (नजलाउने प्रविधि) संचालनमा रहेको	छ	छ तर पर्याप्त क्षमतामा वा संचालनमा छैन	छैन	
३.५	फोहोर प्रशोधन प्रविधि संचालनको लागि पर्याप्त उर्जा उपलब्ध भएको	छ जहिले	छ कहिलेकाँही	छैन	

३.६	जोखिमयुक्त र जोखिमरहित फोहरलाई फाल्नु अघि उचित तरिकाले छुट्याएर भण्डारण गरेको	छ	भण्डारण स्थान छ तर क्षमता कम वा भरिएको छ	संकलनको लागि भण्डारण स्थाना छैन		
३.७	प्याथोलजिकल फोहरलाई उचित ढङ्गले प्लासिन्टा पिटमा राखिएको वा खाडलमा गाडिएको	छ	छ तर प्रयोगमा छैन अथवा सबै ठाँउमा घेरिएको र बन्द गरेको छैन	उपलब्ध छैन		
३.८	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहीरको सुरक्षित व्यवस्थापनको लागि HCWM निर्देशिका उपलब्ध र लागू गरिएको	छ	छ तर लागू गरिएको छैन	छैन		
नोट: व्यक्तिगत सुरक्षाका सामाग्री भन्नाले ग्लोभ्स, एपरोन, मास्क, टोपी र रबर बुट पर्दछ						
३.९	स्वास्थ्य संस्था वरिपरि भेक्टर ब्रिडीडका ललागि खाडलमा पानी जम्मा भएको	छैन	छ तर ब्रिडीडका लागि उपयुक्त छैन	छ		
३.१०	सबै कर्मचारीहरूले हेपटाइटीस बी र टिटानसको खोप लगाएको	छ	छ तर सबैले नलगाएको/पूर्ण मात्रा नलगाएको	छैन		

अनुसूची-१६

(दफा १३ को उपदफा (१)(घ) सँग सम्बन्धित)

स्वच्छता सम्बन्धी सूचकहरू

४ स्वच्छता	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्ति नभएको *	प्राप्ति सूचक	नोट्स
सूचकहरू: हातको स्वच्छता					
४.१	स्वास्थ्य संस्थामा सेवा दिने ठाँउमा हात धुने व्यवस्था	सबै स्थानमा व्यवस्था गरिएको छ	केही स्थानमा मात्रै उपलब्ध गरिएको छ/सबै स्थानमा उपलब्ध गरिएको छ तर पानी र साबुनको व्यवस्था छैन	उपलब्ध गरिएको छैन	
नोट:- हरेक कोठा भन्नाले जहाँ बिरामी, स्वास्थ्य कर्मचारी र उपचार सम्बन्धी कुनै व्यक्ति सम्पर्कमा आउछ । परामर्श कोठा,शल्यक्रिया गर्ने कोठा, प्रसुति कोठा, ल्याब आदि					
४.२	स्वास्थ्य सेवा सुविधा दिने स्थानमा हातको सरसफाई प्रवर्द्धन बारे सुचना स्पष्ट गरी प्रदर्शन गरिएको	छ	छ तर स्पष्ट छैन/केही स्थानमा मात्रै छ	छैन	
४.३	प्रयोगकर्ता मैत्री हात धुने स्थानको व्यवस्था भएको	छ	साबुन र पानीको व्यवस्था छैन	छैन	
नोट : प्रयोगकर्ता मैत्री भन्नाले अपाङ्ग मैत्री, बालबालीका मैत्री					
सूचकहरू: संस्थाको वातावरण सरसफाई र किटाणुरहित					
४.४	स्वास्थ्य संस्थाको वरपर तारवार गरि सरसफाई गरिएको (फोहरमैला मुक्त, जमेको पानी नभएको, जनावर तथा मानव मलमूत्र नभएको)	छ	सुधारको आवश्यकता	सफा नगरिएको	
४.५	भुँई र भित्ताहरू सफा भएको	छ	केही कोठाको मात्र भुँई र भित्ताहरू सफा छ	छैन	
४.६	सबै स्वास्थ्य कर्मचारीलाई सरसफाई गर्न पन्जा कम्तीमा २ जोडी, एप्रन र बूट उपलब्ध १ जोडी	छ	उचित अवस्थामा छैन	उपलब्ध छैन	

४.७	स्वास्थ्य संस्थाको १ कर्मचारीले सरसफाईको विधि स्पष्ट हुने गरी प्रदर्शन गरी आवश्यकता अनुसार सबै कोठामा प्रयोग गरेको	छ	विधि थाहा भएको तर प्रयोग नगरेको	विधि थाहा नभएको		
४.८	स्वास्थ्य संस्थामा लामखुटे जन्य रोग बाट बच्न भ्याल ढोकामा जाली हालेको, किटनासक प्रयोग गरिएको झुल उपलब्ध भएको	छ सबै झ्याल ढोकामा	केहि झ्याल ढोकामा मात्रै भएको वा जाली /झल प्वाल परेको	जाली /झल उपलब्ध नभएको		
४.९	WASH सम्बन्धी सामग्रीहरु खरिद तथा वितरण को अभिलेख स्पष्ट रुपमा राखे गरिएको	छ	छ तर स्पष्ट छैन	छैन		
४.१०	सरसफाई कार्यको अभिलेख स्पष्ट र दैनिक रुपमा राखे गरेको	छ	छ तर दैनिक रुपमा राखे गरेको छैन	छैन		
४.११	स्वास्थ्य संस्थामा लुगा धुने निश्चित स्थान उपलब्ध भएको	छ	छ तर प्रयोमा छैन	छैन		
४.१२	स्वास्थ्य संस्थाको भवनमा उज्यालो र वायु प्रवाहको लागी पर्याप्त रुपमा टुला झ्याल र खुल्ला ठाँउहरु भएको	छ	छ तर पर्याप्त छैन	छैन		
४.१३	बिरामीको शैयाहरु कम्तीमा १.५ मिटरको दुरिमा भएको	छ	केहि शैया मात्रै १.५ मिटरको दुरिमा भएको	छैन		

अनुसूची-१७

(दफा १३ को उपदफा (१)(ड) सँग सम्बन्धित)

संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापन सम्बन्धी सूचकहरू

५ संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापन		लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्ति नभएको *	प्राप्ति सूचक	नोट्स
सूचकहरू						
५.१	स्वास्थ्य संस्थामा WASH FIT र अन्य गुणस्तर सधार व्यवस्थापन गर्न योजना भएको र उक्त योजनाको नियमित कार्यान्वयन र अनुगमन भएको	छ	छ तर लागु गरिएको छैन/ अनुगमन नभएको वा अधुरो	योजना छैन		
५.२	स्वास्थ्य संस्थाको लागि वार्षिक बजेट योजना उपलब्ध भएको र उक्त बजेटमा wash पूर्वाधार सेवा र सुविधा (साबुन , पाइप,शौचालय, अन्य)को लागि पर्याप्त भएको।	छ	छ तर बजेट पर्याप्त छैन	बजेट छैन		
५.३	सरसफाई र WASH मर्मतका लागि हरेक वर्ष तालिम प्राप्त कर्मचारी तोकिएको	छ	केहि उपलब्ध छ तर पर्याप्त छैन/ तालिम प्राप्त/ उत्प्रेरित छैन	उपलब्ध छैन		
५.४	संस्थाको सबै इकाईहरूमा आवश्यक स्यानीटाइजर, साबुन र अन्य सरफाइका सामग्रीहरू उपलब्धता सम्बन्धी नियमित निरीक्षण गर्ने प्रणाली भएको	छ	हसामा १ पटक भन्दा कम वा अधुरो निरीक्षण वा निरीक्षण फारम प्रयोग नगरिएको	निरीक्षण नगरिएको छैन		
५.५	सबै कर्मचारीहरूको कार्य विवरण (WASH सम्बन्धी समावेश गरिएको) स्पष्ट रूपमा लेखिएको	छ	छ तर सबै कर्मचारीहरूको कार्य विवरण नभएको	कार्य विवरण उल्लेख नभएको		
५.६	स्वास्थ्य संस्थामा रातको समयमा पनि सुरक्षित स्वास्थ्य सेवाको लागि पर्याप्त बस्तीको सुविधा भएको	सधैँ छ	कहिलेकाँही मात्र छ	छैन		
५.७	आवश्यकता अनुसार चिकित्सकीय उपकरणको सफाई र निर्मलीकरण (sterilization) गरिएको	छ	छ तर पर्याप्त रूपमा गरिएको छैन	छैन		

५.८	शल्यक्रिया कक्ष/ सघन उपचार कक्षमा विशेष सावधानी अपनाईएको जस्तै जुत्ता भित्रैको प्रयोग गर्नुपर्ने, गाउन र खाना सम्बन्धी विशेष सावधानी अपनाईएको	छ	छ तर कहिलेकाँही मात्र वा विशेष सावधानी कम अपनाईएको छ	सावधानी अपनाईएको छैन		
५.९	स्वास्थ्य संस्थाको भवनमा उज्यालो र वायु प्रवाह को लागि पर्याप्त रूपमा ठुला झ्याल र खुल्ला ठाँउहरू भएको	छ	छ तर पर्याप्त छैन	छैन		
५.१०	निर्दिष्ट परिवेश (जस्तै हैजाका बिरामी एकल्याउँदा) दिसा वा वान्ता देखिएमा सो सफा गरि निसङ्क्रमिकरण गर्न आधा कप ०.५% एक्टिभ क्लोरीन घोलको प्रयोग गरिएको	छ	छ तर दैनिक रूपमा प्रयोग गरेको छैन	गरिएको छैन		

निरीक्षणको रेकर्ड

Scoring table

निरीक्षण १		निरीक्षण २		निरीक्षण ३		निरीक्षण ४									
%	नोट्स	%	नोट्स	%	नोट्स	%	नोट्स								
				<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="width: 80%;">Indicators</th> <th style="width: 20%;">Score</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>लक्ष्य प्राप्ति (***)</td> <td style="text-align: center;">३</td> </tr> <tr> <td>आंशिक रूपमा पास लक्ष्य (**)</td> <td style="text-align: center;">२</td> </tr> <tr> <td>लक्ष्य प्राप्ति नभएको (*)</td> <td style="text-align: center;">१</td> </tr> </tbody> </table>				Indicators	Score	लक्ष्य प्राप्ति (***)	३	आंशिक रूपमा पास लक्ष्य (**)	२	लक्ष्य प्राप्ति नभएको (*)	१
Indicators	Score														
लक्ष्य प्राप्ति (***)	३														
आंशिक रूपमा पास लक्ष्य (**)	२														
लक्ष्य प्राप्ति नभएको (*)	१														

१ खानेपानी निरीक्षण गरिएका जम्मा लक्ष्य	निरीक्षण गरिएको मिति: <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="width: 5%;">***</td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> </tr> <tr> <td>**</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>*</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	***									**									*								

**																												
*																												
२ सरसफाई निरीक्षण गरिएका जम्मा लक्ष्य	निरीक्षण गरिएको मिति: <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="width: 5%;">***</td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> </tr> <tr> <td>**</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>*</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	***									**									*								

**																												
*																												
३ स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर निरीक्षण गरिएका जम्मा लक्ष्य	निरीक्षण गरिएको मिति: <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="width: 5%;">***</td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> </tr> <tr> <td>**</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>*</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	***									**									*								

**																												
*																												
४ स्वच्छता निरीक्षण गरिएका जम्मा लक्ष्य	निरीक्षण गरिएको मिति: <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="width: 5%;">***</td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> </tr> <tr> <td>**</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>*</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	***									**									*								

**																												
*																												
	निरीक्षण गरिएको मिति: <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="width: 5%;">***</td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> <td style="width: 15%;"></td> </tr> <tr> <td>**</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>*</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	***									**									*								

**																												
*																												

<p>५ संक्रमण रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापन निरीक्षण गरिएका जम्मा लक्ष्य</p>	***								
	**								
	*								
<p>संस्थाको जम्मा अंक</p>	निरीक्षण गरिएको मिति:								

	**								
	*								